

Sant Josep de sa Talaia: 3400 anys d'ocupació a un territori

Per Vicent Marí i Costa

*Ara que m'estic sol davant la terra
dura,
qui em llevarà la llibertat guanyada,
potser per uns moments,
però ben meva?*

*La tarda passa sobre els camps
com una dalla esmolada.*

“He tornat al silenci dels camins”, I
JOSEP MARÍ
22-VIII-1976

En el terme municipal de Sant Josep de sa Talaia convergeixen totes les petjades arqueològiques que les civilitzacions ens han deixat en aquest medi físic des del Bronze fins a l'etapa bizantina. Aquest bressol de societats és un exemple d'un arrelament de la diversitat de societats que ocuparen la nostra illa, i cadascuna s'adapta a l'espai i el gestiona com a prova del control dels recursos naturals.

En aquest medi trobam com a resultat una substitució d'ecosistemes naturals per altres d'especialitzats, on la recol·lecció, la caçera, l'agricultura i la ramaderia, en diferents graus de participació, han ocupat un lloc preferent en els processos econòmics i socials. Dins d'aquesta dinàmica és comprensible entendre els recursos naturals on s'integren a un circuit natural, en el qual l'acció de l'home crea intercanvis d'energies essencials per al seu manteniment.

Així, ens trobarem una societat del Bronze Mitjà i Final (1300-700 aC) que entra en les xarxes d'intercanvi de manufactures metàl·liques de la Mediterrània occidental (“amagatalls” de destrals a ses Salines), i de la seva arquitectura funerària (can Sergent); el primer poblat fenici, durant la segona meitat del segle VII fins a principi del VI aC a sa Caleta, en el típic “paisatge colonial”; el procés del desenvolupament de l'època púnica (segles V-IV aC) amb el poblament rural de l'illa i, com a exemple, les pallisses de Cala d'Hort amb les se-

ves respectives necròpolis; l'època augústea (segle I dC) amb la reactivació de la producció agrícola (can Corda i les pallisses de Cala d'Hort, entre altres) fins a la fi de l'antiguitat tardana (455-624) amb l'abandonament d'una part dels establiments rurals, l'arribada dels bizantins (550-700) fins a la conquesta islàmica del 902.

Els primers pobladors

Fins a l'any 1974, la Prehistòria a les Pitiüses no existia, a excepció d'algunes troballes d'amagatalls d'utilitatge metàl·lic –destrals de bronze–, que en el cas del terme municipal de Sant Josep de sa Talaia, a ses Salines, varen ésser descobertes l'any 1910¹.

Però en els darrers quinze anys s'han produït troballes que han permès el descobriment de nous jaciments i excavacions. Així, cal destacar els jaciments del puig Rodó, la punta des Jondal i can Sergent (tots ells en el sud-oest de l'illa d'Eivissa). Actualment, només podem donar dades d'una “arqueologia del paisatge”: una tendència a situar-se als vessants i cims de turons de petita i mitjana alçada –puig Rodó– i a les ubicacions costaneres –punta des Jondal– on dominen les valls

circumdants, amb una visibilitat privilegiada de la costa i dotats de recintes fortificats (B. Costa i J. H. Fernández, 1992: 304-306).

Prop d'aquesta àrea es va localitzar i excavar l'any 1978 el primer indret prehistòric a Eivissa, anomenat can Sergent I i can Sergent II –aquest últim és considerat com un altre tipus d'estructura– (C. Topp, J. H. Fernández i L. Plantalamor, 1979: 227-228). En aquest lloc foren trobades dues estructures, interpretades com a restes de sepulcre de corredor i part de la cambra funerària. L'interès d'aquest jaciment rau en el conjunt de troballes que aparegueren en el seu interior: fragments de ceràmica grollera, agrupaments de fragments ossis humans i un petit punyale de metall datable el 1700-1300 BC (C. Topp, J. H. Fernández i L. Plantalamor, 1979: fig. 9; J. H. Fernández, 1984). Malauradament, les datacions obtingudes a partir de restes humanes donaren unes datacions de C 14 calibrades 700-800 BC (reutilització tardana o “contaminació de les mostres”).

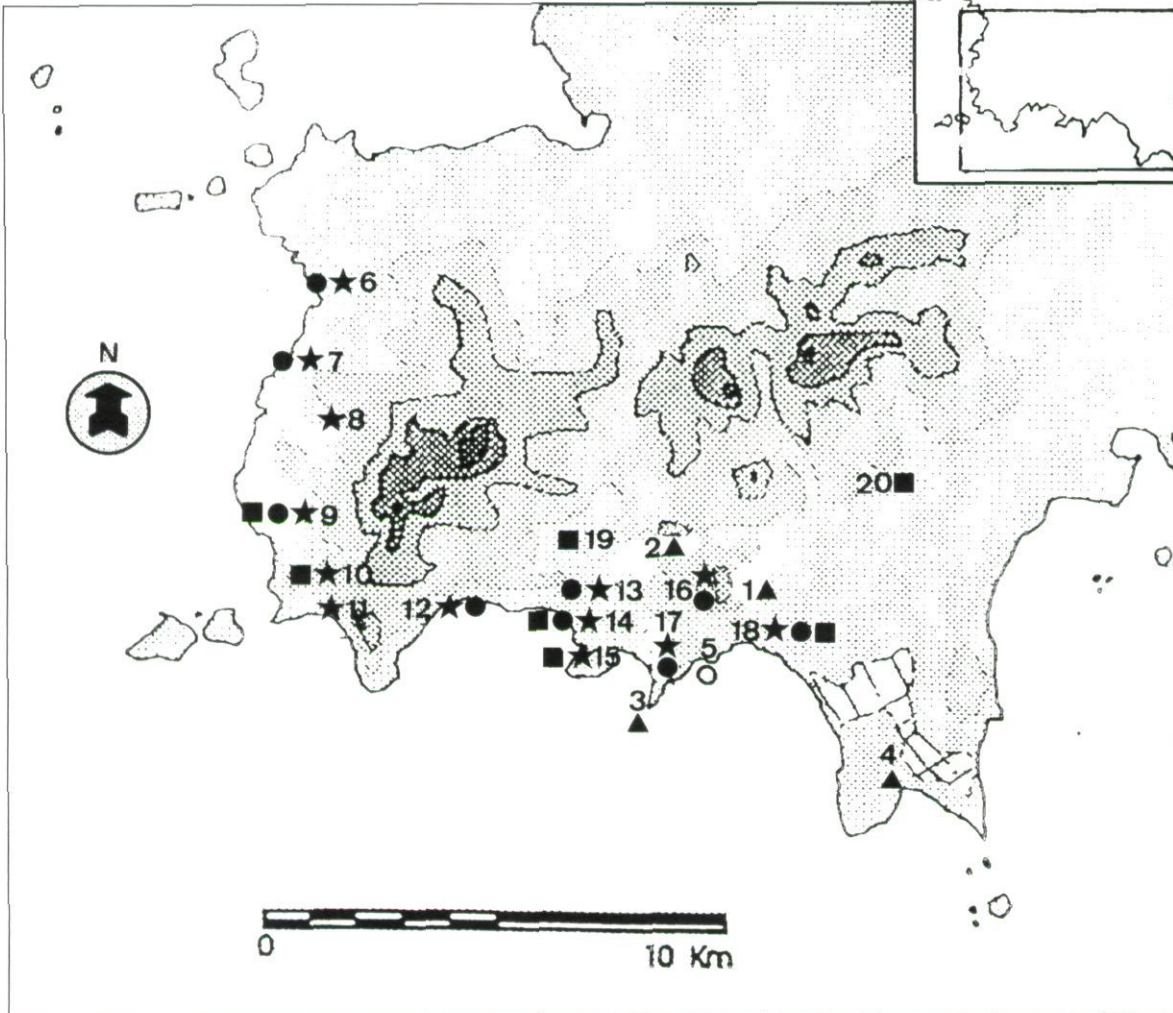
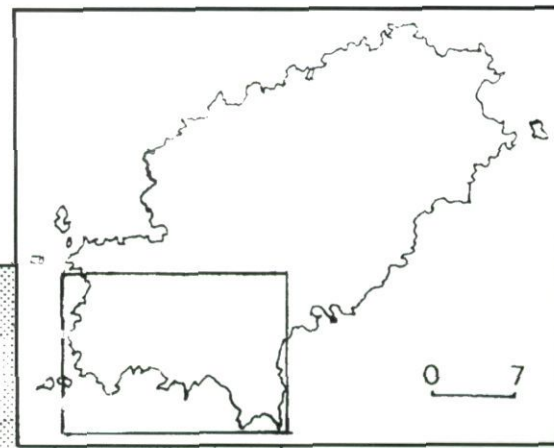
El procés colonial: fenicis (654-525 aC) i púnics (525 aC - 25 dC)

La pobresa de dades de l'etapa anterior contrasta amb la informació del primer assentament fenici en el segle VII aC on es pot establir una periodització i un marc socioeconòmic més articulat.

Sa Caleta (segona meitat del segle VII-inicis del VI aC) representa

1 PÉREZ-CABRERO dona alguns detalls del descobriment en una conca vitat de la roca; en aquest lloc varen aparèixer una destralt tubular i dues destrals partides –res no se sap avui d'aquestes peces– (Pérez-Cabrero, 1911:35).

- ▲ PREHISTÒRIC
- FENICI
- ★ PÚNIC
- ROMA
- ANTIGUITAT TARDANA

Situació dels jaciments del terme municipal de Sant Josep. 1, puig Rodó. 2, can Sergent. 3, punta Jondal. 4, ses Salines. 5, sa Caleta. 6, can Vicent Jeroni. 7, can Berri d'en Sergent. 8, puig d'en Jaumet. 9, pallisses de Cala d'Hort. 10, can Pep d'en Curt. 11, can Vergeret. 12, can Corda. 13, can Joanet. 14, aljubet d'en Gibert. 15, cas Vildo. 16, ca na Damiana. 17, ca na Jondala. 18, ca n'Úrsul. 19, can Rempuixa. 20, can Raspall.

el típic patró d'assentament fenici on la posició estratègica —es troba en una petita rada on desemboca un torrent que forma una petita península—, la regularitat en les construccions de planta rectangular compartimentades i aquestes estructurades en estrets carrerons i placetes. Aquest tipus d'urbanisme té paral·lelismes amb les “factories” fenícies d'Andalusia central (J. Ramon, 1991). Aquest procés es desenvolupa en una primera fase, darrer terç del segle VII aC i primer quart del segle VI aC (J. Ramon, 1991: 183), i un segon corrent que aprofita l'ordenació territorial inicial, ja captats a

nivell productiu, s'instaura a la badia d'Eivissa durant el segon quart del segle VI aC. Això va comportar el canvi més transcendental per al futur colonial d'Eivissa, per tal com, des d'aquell moment, amb la instal·lació a l'acròpolis, es produí l'ocupació progressiva de l'illa².

El control del medi i dels recursos es produeix d'una manera paulatina, i s'inicia a principi del segle

V aC ja dins l'òrbita colonial cartaginesa que anirà augmentant fins al canvi d'era o el segle I dC. En aquesta fase podem parlar d'un poblament metòdic i regular. La consolidació d'aquest avanç ve donada pel següent moviment d'ocupació: de la perifèria cap al centre de l'illa. Tota aquesta nova situació tendrà el seu ple desenvolupament a l'anomenada època mitjana o “clàssica” (c. 450/350 aC). I és aquí on l'àrea des Cubells-Cala d'Hort i el pla des Jondal estableixen unes pautes que coincideixen en el panorama general que coneixem d'altres indrets de l'illa. S'ha de destacar que les activitats

² La centralitat de la “polis” fins a l'època preturística afavorirà el poblament dispers. Camp i ciutat estan, doncs, estretament lligats, i es complementen un a l'altra tan econòmicament com socialment.

arqueològiques d'aquest territori s'inicien amb l'arqueologia funerària portada a terme per Carles Roman des de 1917 fins a 1921³. Durant aquest període, la majoria de necròpolis rurals (vegeu el mapa) són excavades per nodrir els fons de les col·leccions museològiques. En aquest moment es produeix una venda "autoritzada" de part del nostre patrimoni (1914-1921). Les memòries fetes per Carles Roman han servit per fer prospecció, localitzar i excavar indrets molt interessants que permetin conèixer i difondre una font d'informació sobre la relació medi-home-assentament. Però per poder fer una aproximació dels hàbitats rurals d'època antiga, hem hagut d'esperar fins a l'any 1981, quan Joan Ramon emprèn les tasques de recerca a les pallises de Cala d'Hort (can Sorà) fins a l'any 1995 (J. Ramon, 1995). Durant aquests anys també es varen portar a terme altres

intervencions a indrets propers a les pallisses de Cala d'Hort, com can Corda, realitzades per altres equips (C. Gómez, 1986) però inacabades.

Aquests establiments rurals funcionen com a unitats d'hàbitat i producció i constitueixen una xarxa productiva per cobrir les necessitats internes i obtenir uns excedents. Els assentaments es troben en llocs idonis per controlar les possibles àrees de cultiu, però eviten ocupar-les amb les edificacions. Per això, als peus dels turons, o bé el lloc d'on arranquen les vessants, s'explotaren les terres de la zona. Cala Carbó, es Pla, el coll de Cala d'Hort, es Cubells i es Jondal són les millors àrees per emprendre activitats agràries.

D'aquesta manera podem parlar d'àrees diferents (Cala d'Hort-es Cubells i es Jondal), però no d'explotacions independents.

Cal pensar en un paisatge radicalment diferent de l'actual, on la principal activitat agrària es devia traduir en la típica tríada mediterrània (cereals, vinya i olivera), completada amb activitats secundàries per obtenir productes silvícoles (mel, cacera, fruits silvestres, etc.) i amb la ramaderia i

la pesca per reforçar la dieta alimentària.

Si tenim en compte les evidències arqueològiques del territori des Cubells-Cala d'Hort, podem pensar en un tipus d'explotació extensiva de secà, i és durant el segle III/II aC quan el conreu de l'olivera es generalitza i la producció d'oli és testimoniada per sistemes de premsat (J. Ramon, 1995: 40). Altrament les característiques edafològiques de la zona fan propicis el cultiu de la vinya i la producció de vi que se'n deriva.

Pel que fa a la zona des Jondal, la intensa presència d'assentaments (s'Aljubet d'en Gibert, can Joanet, ca na Damiana, ca na Jondala) són exemples d'una important densitat per a una superfície no massa extensa (J. Ramon, 1985:99). S'ha de dir que tota aquesta àrea és ben dotada d'aigua i que la textura de la terra (l·lim, arena i argiles de to ro-genc) la fa molt apta per al cultiu de fruites i a un incipient regadiu⁴.

En definitiva, podem imaginar una àrea -Cala d'Hort/es Cubells-

3 Can Sorà o les pallises de Cala d'Hort (1918); ca n'Úrsul, ca na Jondala, can Joanet, ca na Damiana (1918 i 1919), can Berri d'en Sergent i can Vicent Jeroni (1921).

4 Caldria aprofundir els estudis de camp i contrastar aquesta proposta.

Assentament fenici de sa Caleta. Detall d'algunes estances. (Foto: Vicent Mari i Costa.)

Establiment de can Corda (es Cubells). Habitació que conserva un tros de paret referida. (Foto: Vicent Mari i Costa.)

que va conèixer, almenys fins al canvi d'era, un tipus d'explotació extensiva, organitzada a través de finques de gran superfície d'una jerarquització i un intercanvi entre elles, mentre que a la zona del pla des Jondal podria presumir-se una extensió teòrica d'unes 20 o 25 ha per cada hàbitat (Ramon, 1984:32) i pensar en uns termes diferents de producció.

I pel que fa a les estructures d'aquests establiments, com s'organitzaven? En realitat ens han arribat estructures bàsicament del segle I dC, però tant a les pallisses de Cala d'Hort com a can Corda les cases són de planta quasi quadrada i d'una superfície entre els 800 i els 900 m². Els elements més característics presenten la mateixa ubicació: les tafones a una cantonada del NE i les cisternes al NW, encara que amb diferent orientació. Cal dir que la cisterna de can Corda és la més antiga. Per la seva tipologia i construcció (segles III-II aC), és un dels elements originaris de l'hàbitat. Totes aquestes dependències tenen un eix essencial: el pati.

Pel que fa a l'organització del paisatge funerari, cal distingir entre cementeris rurals més grans –les pallisses de Cala d'Hort, can Joanet, ca

na Jondala, sa Barda– d'altres més petits –can Cardona, ca n'Ürsul–. Això podria portar a fer comentaris de tipus mecanicistes i caure en argumentacions d'aquesta mena: de més complexitat (grups d'unitats més amplis) a menys complexitat (grups reduïts). D'aquí que la diversificació d'àrees per a l'enterrament es fes, no per pautes preestablertes, sinó per la importància de la comunitat que ocupava un territori. A més, la diversitat de sistemes d'enterrament –hipogeus, fosses i sarcòfags de marès– no és exclusiva d'un sector de la població rural o urbana sinó d'una estandardització en els costums funeraris d'una època⁵.

La reordenació del territori: segles I aC - III dC

Aquest període correspon a la dominació romana fins a l'època augustea. En aquest moment, en el camp pitiús, s'operen una sèrie de transformacions: alguns assentaments són abandonats (can Corda c. 70 dC), per afavorir-ne d'altres, com és el cas de les pallisses de Cala d'Hort. També els assentaments rurals són dotats amb els mitjans tècnics de producció més avançats de l'època (*trapetum*, premses d'oli del sistema *prelum*...).

Hem de remarcar que a final del segle II dC l'agricultura de la Mediterrània s'havia uniformat i ja es treballaven els cultius que coneixem avui. L'exemple més re-

presentatiu d'aquesta fase el trobam a les pallisses de Cala d'Hort on la tecnologia i les estances industrials s'han conservat (J. Ramon, 1995: 42-45).

Després del segle III dC es produeix una disminució de la població rural i, per tant, de la intensitat de l'explotació. Només les pallisses de Cala d'Hort subsisteixen amb alts i baixos durant tota l'època bizantina fins al segle VII molt avançat.

El món agrari ebusità sembla reequilibrar-se per poder enfrontar-se amb l'anomenada crisi del segle III de la nostra era. Per això, perduren només aquells establiments que poden oferir un rendiment més alt. Ara es passa a una producció de subsistència on la ramaderia juga un paper molt important per a la supervivència. A tot això, s'afegeix la fragmentació de l'Imperi Romà al segle V de la nostra era. El domini dels vàndals primer (l'any 455 conquisten les Illes), i dels bizantins, després (l'any 535 incorporen les Illes a les seves conquestes), sembla merament polític i administratiu.

Els testimonis arqueològics d'aquest període es tradueixen en la reutilització de les velles estructures que havien estat abandonades. Les antigues construccions serveixen de fonament per a unes altres de noves molt més senzilles i rústiques. Un exemple d'aquest moment el trobam a la planta de l'edifici A de les pallisses de Cala d'Hort. Ja ben entrat el segle VII de la nostra era s'inicia el desmembrament del món antic amb la caiguda o l'esclat d'un sistema que ja no ofería seguretat a la població de les Pitiüses, que havien fet fins aleshores la funció de zona fronterera.

En síntesi, el territori de l'actual terme municipal de Sant Josep de sa Talaia és una bona mostra per apropar-se a la seqüència de 3.400 anys d'ininterrompuda ocupació. D'aquesta manera, el coneixement del medi juntament amb la utilització de diverses estructures de manteniment durant aquest ampli arc cronològic servirà per al desenvolupament de les diferents societats. Per això voldríem reclamar que es facin sistemàtics i multidisciplinars per entendre i per definir una autèntica *arqueologia del paisatge*, paisatge que va

5 Mentre no existeixin estudis que permetin conèixer millor el contingut dels sepulcres, és a dir, els morts –estudis moderns paleodemogràfics forenses i estadístics– no podem fer cap avenç.

Les pallisses de Cala d'Hort. Detall d'un angle de la cisterna. (Foto: Vicent Marí i Costa.)

desapareixent del nostre entorn i que constitueix els llocs on han quedat les petjades de les activitats dels homes i les dones a través del temps.

VICENT MARÍ I COSTA

BIBLIOGRAFIA

COSTA, B. i FERNÁNDEZ, J. H. (1992): "Les Illes Pitiüses: de la Prehistòria a la fi de l'època púnica" a *La Prehistòria de les Illes de la Mediterrània Occidental*. X Jornades d'Estudis Històrics Locals. Palma de Mallorca.

FERNÁNDEZ, J. H. i TOPP, C. (1984): "Prehistoric activities in the Pitiussae Islands". *The Deya Conference of Prehistory: Early Settlement in the Western Mediterranean Islands and the Peripheral Areas*. B.A.R. International Series 229, vol. III. Oxford.

GÓMEZ BELLARD, C. (1988): "Asentamientos rurales en la Ibiza púnica". *Aula Orientalis*, vol. III. Barcelona.

PÉREZ-CABRERO, A (1911): *Ibiza Arqueológica*. Barcelona

RAMON, J. (1984): *L'assentament rural púnico-romà de Ses païsses de Cala d'Hort (can Sorà) a Sant Josep (Eivissa)*. Conselleria de Cultura del Consell Insular d'Eivissa i Formentera. Eivissa.

RAMON, J. (1985): *Guia Històrico-Arqueològica. Els monuments antics de les Illes Pitiüses*. Conselleria de Cultura del Consell Insular d'Eivissa i Formentera. Eivissa.

RAMON, J. (1991): "El yacimiento fenicio de Sa Caleta". *I-IV Jornades de arqueologia fenicio-púnica*. T.M.A.I. Núm. 24. Eivissa.

RAMON, J. (1995): *Ses païsses de Cala d'Hort. Un establiment rural d'època antiga al sud-oest d'Eivissa*. Quaderns d'arqueologia pitiüsa, Núm. 1. Conselleria de Cultura del Consell Insular d'Eivissa i Formentera. Eivissa. 2a edició.

TOPP, C.; FERNÁNDEZ, J. H. i PLANTALAMOR, L. (1979): "Recent archaeological activities in Ibiza and Formentera". *Bulletin Institute of Archaeology* 16. University of London.

El dia primer de març de 1748 el patró tortosí Sebastià Pasqual navegava amb el seu llondro' pel nord de l'illa de Mallorca. Havia sortit de Marsella uns dies abans amb una càrrega important de peces de roba. Un temporal l'havia dut a aquells indrets un xic apartat del seu rumb, fins el punt que va haver d'abandonar el vaixell a cosa de quatre o cinc milles del cap de Formentor, abans que la fúria de la mar no l'estavellàs contra les roques. El patró, vuit mariners i dos al-lots pogueren arribar sans i estalvis al port d'Alcúdia en la llanxa.

El sotsdelegat de Marina d'Artà informà que el torrer de Son Morell havia vist com el llondro abandonat dins el temporal era perseguit per tres vaixells i que la gent d'un d'ells, amb la seua llanxa, se li havia apropat tres vegades a fi de treure tot el que pogués, sense que hagués pogut identificar ningú.

El vaixell abandonat, sense pal ni timó i amb la bodega quasi buida, va aparèixer a cala Roja, on el 18 d'abril feren pública subhasta del poc que s'havia salvat. El mateix patró Sebastià Pasqual va adquirir els béns subhastats.

Esteban de Castro, sotsdelegat de Marina d'Eivissa, informà que el dia 3 de març el patró eivissenc Joan Cabanilles havia entrat, procedent de Marsella, al port de Sant Antoni de Portmany amb el seu pinc² anomenat Ave Maria, forçat pel temporal i els vents contraris. Cabanilles havia informat immediatament d'arribar que enmig del temporal havia trobat un llondro català i que ell i els seus ma-

1 Llondro: embarcació llatina a rem i vela que perdurà fins a mitjan segle XIX.

2 Pinc: vaixell de vela llatina semblant al xabec però d'obra morta més alta i proa menys fina i el pal del trinquet molt a proa.